

Milton Friedman ve Para Tekeline Karşı Gerekçe*

George A. Selgin
Georgia Üniversitesi

Çeviren: Ahmet Uzun

Liberal Düşünce, Yıl 17, Sayı 65, Kış 2012, s. 163-176.

İktisatta oldukça eski olan, en azından Adam Smith'e kadar giden bir gelenek, yasal tekellere, neredeyse onların hepsini iktisadî ilerlemenin önünde gereksiz engeller olarak suçlamak suretiyle, yan gözle bakar. Büyük ölçüde bu gelenek sayesinde, Smith'in zamanında mevcut olan bu tekellerin çoğuna artık müsamaha gösterilmemektedir. Çoğunlukla az gelişmiş ülkelerde bulunan az sayıda istisna vardır ve bu ülkelerde onlar bir fakirleşme nedeni olarak durmaktadır. Söylemeye gerek yok ki, iktisatçılar Smith'in yaşadığı çağda, en azından bir dereceye kadar rekabetçi olan işletmelerin resmî bir kararla tekelleştirilmesine de genellikle karşı çıkmışlardır.

Fakat son iddiaya karşı kayda değer bir istisnalar dizisi vardır: Kâğıt para hükümet tekelleri. Geç 18. Yüzyıl'da ve 19. Yüzyıl'da, bu tür paralar neredeyse tamamen ticarî bankalar tarafından ihraç edilen değerli madenî paraya çevrilebilir senetlerden (redeemable notes) oluşuyordu; Ve kâğıt para işine tam yasal giriş özgürlüğünün ender olmasına karşın, tam/bütün bütün (outright) para tekelleri

* George A. Selgin, "Milton Friedman and the Case Against Currency Monopoly," *Cato Journal*, cilt 28, no. 2, Bahar/Yaz 2008, ss. 287-301 © Copyright, The Cato Institute 2004. *Cato Journal*'in izniyle yayınlanmıştır. Yazar önceki bir çalışma metni üstüne yorumları için Bill Lastrapes ve Larry White'a teşekkür eder. Metnin orijinali için bkz. <http://www.cato.org/pubs/journal/cj28n2/cj28n2-12.pdf>

de çok nadirdi. Üstelik bazı ülkelerde, kâğıt para sanayisi “oyun alanı,” benzer ayrıcalıkları paylaşan çok sayıda bankayla birlikte, aşağı yukarı düz bir saha idi.

Bununla birlikte, geç 19. Yüzyıl ile erken 20. Yüzyıl esnasında, hükümetler imtiyazlı bankaları münhasıran senet/para–ihracı (note–issue) ayrıcalıklarıyla ödüllendirdikçe, rekabetçi senet/para ihracı hemen hemen her yerde tekele yol verdi. Önemli sayıda iktisatçının erken aşamaları esnasında bu gelişmeye karşı çıkmış olmasına rağmen (bkz. Smith, 1990; White, 1995: 63–88), diğer bazıları ya onu destekledi ya da kayıtsız kaldı. Tekel kural hâline geldikçe, muhalefet sona erdi –ya da Friedrich Hayek’in sadece küçük ölçekte de olsa muhalefeti yeniden başlatmayı başardığı 1970’lerin ortalarına kadar, bu durum devam etti.

Milton Friedman’ın para tekeli meselesiyle ilgili görüşleri özellikle ilgi çeki-ci bir vaka incelemesi imkânı sunmaktadır. Klâsik liberalizmin ve serbest piya-saların yılmaz bir şampiyonu olmasına rağmen, başlangıçta (Friedman, 1960: 4–9) resmî para tekellerinin gerekliliğiyle ilgili yaygın görüşü paylaşmıştı. Fakat Friedman kendi orijinal görüşlerini, bu konuda Hayek’in çalışmasının yardımıyla canlanan ilginin ışığı altında, yeniden değerlendirdi ve değiştirdi. Friedman nihayetinde (Friedman ve Schwartz, 1986: 52) yine de, “şu an için bankalara ya da diğer gruplara tedavül eden (hand-to-hand) para ihraç etme yasağı getirmek için bir neden” olmadığı sonucuna ulaşmasına rağmen, ken-disinin resmî para tekellerine yönelik muhalefeti ılık kalmıştır. Aslında o, bir yüzyılı aşkın bir süre önce Walter Bagehot’unkine benzeyen bir görüşü benim-sedi: Bagehot rekabetçi senet ihracını daha iyi ve daha “doğal” bir düzenleme olarak düşünmesine rağmen, o an itibariyle gayet sağlam tesis edilmiş olan Bank of England’ın tekeline karşı çıkmayı beyhude olarak değerlendirmişti. “Siz de, belki de daha iyisi, İngiliz para piyasasının bugünkü temel yapısını değiştirmek için, İngiliz monarşisini değiştirmeye ve yerine bir cumhuriyeti ikame etmeye çalışabilirsiniz” diye yazmıştı (Bagehot, [1873] 1999: 330).¹

Resmî kâğıt para tekellerini kaldırma argümanının aslında Friedman’ın daha sonraki yazılarında bile inandığından çok daha güçlü olduğunu öne sür-meyi planlıyorum. Bunu yapmak suretiyle en azından bazı iktisatçıları ve özellikle de Milton Friedman’ın eserini izleyenleri rekabetçi para ihracının savunucuları olmak için ikna etme ümidindeyim.

Friedman’ın Para Tekeli Konusundaki İlk Görüşleri

Friedman’ın devletin parasal işlere karışması gereğiyle ilgili ilk görüşleri, onun 1959’daki Millar konferansında gün yüzüne çıktı [The Background of

¹ Bagehot’un tekeli ihraç yetkisine sahip bankaların yaratılmasını, onların ödünç vermede son başvuru mercileri olarak hizmet edebilmeleri için onayladığı yönünde sıklıkla tekrar edilen iddia affedilmez bir iftiradır.

Monetary Policy (Para Politikasının Arka Planı)] (Friedman, 1960: 1–23). Friedman bu tarihte, para ve bankacılık düzenlemelerinin “piyasaya terk edilmemesi, sadece diğer bütün ekonomik faaliyetlere uygulanan genel kurallara bağımlı olması” gerektiğine “hiç emin olmadığını” öne sürmesine rağmen, nispeten liberal hükümetlerin bile bu yaklaşımı benimsemedeki genel, tarihî başarısızlığı için bazı “iyi nedenler” olduğuna inanmıştır (1960: 4). Daha sonra Friedman ve Anna Schwartz (1986: 40) tarafından özetlendiği gibi, bu iyi nedenler şunlardı:

[1] Pür bir mal paranın kaynak maliyeti...; [2] Bir mübadele aracı olarak hizmet eden ödeme taahhütleriyle ilgili sözleşmeleri uygulamanın ve onlarla ilgili hileyi önlemenin hususî zorluğu; [3] Kendi miktarı üzerinde dışsal bir sınır konulmasını gerekli hâle getiren pür bir itibarî paranın (fiduciary currency) teknik tekeli; Ve nihayet [4] paranın yayılmacı karakteridir, ki bu, para ihraç etmenin doğrudan ilgili olanlar dışındaki taraflar üzerine önemli etkileri olduğu manasına gelir.

Dört sebepten sadece hile riski ve dışsallıkların varlığıyla ilgili olan ikinci ve dördüncüsü, kâğıt parada resmî tekeller için zemin oluşturur.² Friedman’ın gözlemine göre (1960: 6), onun merkezî işlevinin bizzat performansı,

paranın genel olarak kabul edilebilir olmasını ve elden ele geçmesini gerektirir. Bunun sonucunda, bireyler mekân ve tanışıklık açısından çok uzakta olan şahıslarla sözleşmelere yönlendirilebilirler, ve bir taahhüdün ihracıyla onun yerine getirilmesi isteği arasında uzun bir zaman geçebilir. Diğer aktivitelerde olduğu gibi, hilede de kâr fırsatlarının kullanılmaması mümkün değildir. Dolayısıyla, itibarî bir para... muhtemelen dönem dönem aşırı ihraç edilmiş olacaktır, ve muhtemelen konvertibilite imkânsız hâle gelecektir. Tarihsel olarak, Birleşik Devletler’de ve benzer koşullar altındaki diğer ülkelerde sözüm ona “serbest bankacılık” çağı içinde gerçekleşen şey budur. Üstelik, parasal bağın yayılmacı karakteri, bir ihraççının başarısızlığının... ya ihraç eden ya da onunla ilk önce sözleşme yapanlar ya da ihraççının taahhütlerini elinde tutanlar dışındaki şahıslar üzerine önemli etkilere sahip olduğu manasına gelir. Bir başarısızlık diğerlerini tetikler ve yaygın etkilerin doğmasına yol açabilir.

Friedman’ın ulaştığı sonuca göre (1960: 7) en iyi çözüm, konvertibl parayı, bir kamu otoritesi tarafından ihraç edilen “tamamen itibarî/güvene dayalı” (yani, *fiat*) bir dış paraıyla değiştirmek suretiyle, külliye terk etmektir.

Friedman’ın Yeniden Değerlendirmesinin Tekrar Değerlendirilmesi

Parasal *laissez-faire*’ye karşı ilk argümanlarını beyan ettikten çeyrek yüzyıl sonra, Friedman bu iddiaları daha sonra yayımlanmış araştırmaların ışığı al-

2 Buna karşılık, birinci neden itibarî araçlara (yani, mal para tarafından tam olarak desteklenmeyen kâğıt para ve transfer edilebilir mevduatlara) başvurmak için ve, belki de, bir *fiat* para sisteminin lehine mal parayı toptan terk etmek için zemin sağlar. Üçüncü neden nihayetinde özel tarafların, *fiat* paraya yönelik ödenebilir alacak hakları özelliğine sahip kâğıt para (paper notes) ihraç etmesini yasaklamak için hiçbir gerek öne sürmeksizin, sadece bir *fiat* paranın resmî tekellerini rasyonelleştirmeye hizmet eder. Bu son nokta Friedman’ın, şu anda *fiat* para dediğimiz şeye işaret etmek için “pür itibarî (fiduciary) para” ifadesini talihsizce kullanması ile bir dereceye kadar belirsizleşmektedir. Bu kullanım talihsizdir, çünkü *fiat* parayı dolanımda tutan güven, “inançlı akıt” (fiducia) karşılığı olan bir parayı sürdüren güvenden tamamen farklı bir türdedir, ve yine bu kullanım kendileri bir *fiat* dış paraya yönelik alacak hakları olan ticarî banknotların bir anlamda “hileli bir şekilde” itibarî (güvene dayalı) olduklarını öne sürmektedir.

tında yeniden değerlendirdi. Anna Schwartz ile ortaklaşa kaleme alınan sonuç metni, Friedman'ın paraya müdahale için önerdiği "iyi nedenlerin" dördünü de tekrar değerlendirir. Bilhassa, Friedman ve Schwartz'ın "serbest-bankacılık" meselesi dedikleri şeyle tekrar uğraşılmıştır, ki bunun çerçevesini, şu ifadelerle belirlemiştirler: "İyi tanımlanmış bir dış para veri iken... katı bir *laissez-faire* -para ve mevduat biçimindeki iç para ihracını dâhil edecek genişlikte tanımlanan- bankacılık için kural olabilir mi ve olması gerekir mi?" (Friedman ve Schwartz, 1986: 41).

Friedman ve Schwartz'a göre, serbest bankacılık meselesi üç "alt sorunu" kapsar; Yani, bir kamu nihaî ödünç merciinin gerekli ya da istenilir olup olmadığı, özel finansal kurumlar tarafından gerçekleştirilen ödünç verme ya da yatırım kararları üzerine düzenleyici kısıtlamaların gerekli ya da istenilir olup olmadığı, ve tedavül eden paranın bir hükümet tekeli olup olmaması gerektiği. Benim burada şu anki ilgim bu alt sorunların sadece sonuncusudur. Bununla birlikte, bu ve ikinci alt sorun katı şekilde bir diğerinden bağımsız değildir -bu noktayı daha sonra açık hâle getirme ümidindeyim- çünkü tedavül eden paranın arzını tekelleştirirken, hükümetler özel finansal araçların ödünç verme ve yatırım yapma ölçüğünü mecburen sınırlandırır.

Friedman ve Schwartz'ın nihaî olarak ulaştıkları sonuç, esasında tedavül eden parada hükümet tekellerine destek olacak hiçbir iyi ekonomik argümanın olmadığıdır. Yine de, onlar bu tekellere karşı çıkmanın beyhude olacağını iddia ederler. Bu sonucun gerekçelendirilmekten uzak olduğunu -yani, resmî para tekellerine karşı çıkma nedenlerinin en azından diğer çoğu yasal tekellere karşı çıkmanın nedenleri kadar güçlü olduğunu gösterme ümidindeyim. Friedman ve Schwartz'ın karşıt görüşü birkaç nedenden dolayı haklılaştırılmaz. Öncelikle, bu görüş bir bankacılık tarihi okumasına bağlıdır, ki bu, Friedman'ın 1959'daki okumasından çok daha bilgili olmasına rağmen, hâlâ hem senet ihraç etme hürriyetinin avantajlarını hem de tekelin dezavantajlarını olduğundan eksik göstermektedir. İkinci olarak, bu sonuç rekabetçi bir şekilde arz edilen kâğıt paranın bazı önemli teorik avantajlarını görmezlikten gelir. Nihaî olarak, bu sonuç, radikal reformun sözüm ona verili bir politik gerçekleştirilebilirliği derecesine gerekçelendirilmemiş bir başvuruya dayalıdır.

Tarih

Friedman ve Schwartz 1959 sonrası araştırmaların ışığı altında yorumlanan tarihsel kaydın resmî para tekelleri için yeterli zemin sunmakta başarısız kaldığını kabullenmelerine rağmen, onların gözden geçirilmiş tarih okuması tekele karşı delilin çok güçlü olmadığını öne sürmeye devam etmektedir.

Böylece, İskoç serbest bankacılık sisteminin harika mazisini kabul etmelerine rağmen, Friedman ve Schwartz (1986: 50) İskoç düzenlemesinin onun genel geçerliliği üzerine şüphe düşüren özelliklerini de belirtirler. Bu özellikler şunları kapsamaktadır: (1) İskoç banka hissedarlarının kendi bankalarının borçları (obligations) için “sınırsız sorumluluk üstlenmiş olmaları” gerçeği ve (2) İskoç bankalarının, “İskoçya için modern merkez bankası fonksiyonlarından birkaçına denk gelen işlevler icra etmiş olan, Londra finans piyasasına erişime sahip olmaları.”

İskoç bankacılığının yukarıda belirtilen “özellikleri” gerçek olmaktan ziyâde hayalidir. 1862 tarihli Şirketler Kanunu’nun çıkmasından önce İskoç bankalarının çoğu için sınırsız sorumluluğun mecburi olmasına karşın, İskoçya’nın üç “imtiyazlı” bankası –Bank of Scotland, Royal Bank of Scotland ve British Linen Company– sınırlı sorumluluğu kullanabilmişti. Friedman ve Schwartz, bu istisnaları bir dipnotta kabul etmelerine rağmen, bunların hepsinin de çok büyük ve hayli itibarlı bankalar olduklarını söylemekte başarısızdılar: 1845 itibarıyla, British Linen Company bütün İskoç bankalarının en büyük senet tedavülüne sahip olanı iken, Bank of Scotland ve Royal Bank of Scotland sırasıyla dördüncü ve yedinci sıralamada yer alıyordu (White, 1990: 44). Son anılan iki banka, Clydesdale Bank’la birlikte, bugün İskoçya’nın kâğıt parasının çoğunu arz etmeyi sürdürmektedir. Şu hâlde, bir bütün olarak, İskoçya’dan gelen delil, Friedman ve Schwartz’a ait, sınırsız sorumluluğun İskoçya’da başarılı özel para sisteminin çok önemli bir ayağı olduğu iddiasını desteklememektedir.³

Londra’ya erişime gelince, İskoç bankaları ara sıra Londra muhabirlerinden fon çekmiş olmalarına rağmen, onlar bunu, bir nihaî kredi merciine ihtiyaç duymalarından ötürü değil, fakat sadece Londra’nın o zamanlar dünyanın finans merkezi olması, ve yasal sınırlamaların orada kendilerine ait şube açmalarını engellemesi nedeniyle yapmışlardır (White, 1990: 56–8). Benzer şekilde, 19. Yüzyıl’ın sonları boyunca, Birleşik Devletler’in bu tarihlerde bir merkez bankası olmamasına rağmen, ABD bankaları da New York para piyasasına dolaylı erişime bağlı kaldılar. Açıktır ki, bir bankanın, bir kamu nihaî kredi merciine ihtiyaç duymaksızın, ana bir para merkezine erişimi gerekli olabilir. Bilâkis, özel para merkezî finansal kurumlarına erişime, haklı olarak, kamu para otoritelerine erişimin bir ikamesi olarak bakılmaktadır.

3 İskoçya’nın imtiyazsız (unchartered) bankalarının en baştan beri tâbi oldukları sınırsız sorumluluk koşulunun, aslında giriş üzerinde bağlayıcı bir kısıtlama olduğu da pek açık değildir. White’in (1990: 43) belirttiği gibi, imtiyazsız bankalar Şirketler Kanunu’nun kabulünü müteakip yirmi yıl boyunca sınırsız sorumluluğu yürürlükte tutmayı tercih etmişlerdir. Hem de bu yasanın, o sırada İskoç banka yükümlülüklerinin % 8’inden daha azını oluşturan, tedavüldeki senetlerin dışındaki bütün yükümlülükleri için sahiplerin sorumluluğunu sınırlayabilecek olmasına rağmen.

Önemli bir husus, para tekeli için ilk delilini ortaya koyarken, Friedman İskoç deneyiminden hiç bahsetmemektedir. Bunun yerine o, “benzer koşulların” başka yerde yaygın olduğunu öne sürerken, kendi argümanını tek başına ABD tecrübesine dayandırmıştır. Belki de, Friedman’ın daha önceki görüşlerini daha sonra yeniden değerlendirmesindeki en şaşırtıcı yön, erken ABD tecrübesinin, değerli madenî para karşılığına sahip kâğıt para rekabetçi arzın sonuçlarını doğru olarak gösterdiğini düşünmeyi sürdürdüğü kapsamdır.

Böylece, Friedman ve Schwartz (1986: 50) Bray Hammond’un abidevî çalışmasına, *Banks and Politics in America Before the Civil War*’a (İç Savaştan Önce Amerika’da Bankalar ve Siyaset) gönderme yaparak, şunları iddia eder: 1836 öncesinde, Birleşik Devletler’de, “İki federal bankanın varlığına rağmen, bankacılıkta ekseriyetle *laissez-faire* yaygındı... Sistemin İskoç çizgisi üzerinde gelişmesine engel hiçbir şey yoktu. Fakat bu gelişim olmadı.” Aslında Hammond’un kendisi, söz konusu dönem esnasında eyalet hükümetlerinin bir *laissez-faire* yaklaşımını benimsemeye hiç yanaşmadıklarını gözlemleyerek, bu görüşü açıkça reddeder. Hammond şunları yazmıştı (1957: 186); “Tercih, serbest girişim fikri olmaksızın, yasaklama ile devlet kontrolü arasındaydı.” Wisconsin, Iowa, Oregon, Arkansas, California ve Texas dâhil, çok sayıda batı eyalet ve bölgesinde bankacılık tamamen yasaklıydı. Başka yerlerde eyaletler sadece tek bir bankaya, veya belki de sınırlı sayıda bankaya, bir imtiyaz bahşetmişlerdi. Ki eyaletler bunu, bütün ipleri imtiyaz veren yasama meclisinin eline tutuşturarak, ekseriyetle kendilerine verilecek zorunlu kredileri de işin içine kattıkları hâlde yaptılar. En önemlisi imtiyazlar (charters) genellikle bankaların şube açmasını engelledi, öyle ki Massachusetts ve New York gibi imtiyazları ihsan etmekte göreceli olarak liberal olan eyaletler bile, nispeten büyük birkaç kasaba ve şehir hariç, kendi vatandaşlarının bankacılık hizmetlerine kolay erişimini reddetti. Bankacılığın tam yasaklanması ve sınırlı bankacılık imtiyazları ile birlikte şubeleşme önündeki kısıtlamalar, ABD vatandaşlarının, kâğıt paranın kullanımında, “mesafe ve âşinalık yönüyle çok uzakta kalan kişilerle sözleşmelere girmeye” zorlandıkları kapsamı ciddi ölçüde artırmıştı. Bu sınırlamalar, daha az regüle edilmiş özel para düzenlemelerinin hayatî bir özelliği olan, banknotların aktif değerli madenî paraya çevrilebilirliğini engelleyerek, dolandırıcılığı da teşvik etmiştir.

Şubeleşme üzerindeki kısıtlamalar nedeniyle, Birleşik Devletler, ulusal olarak şubeleşmiş nispeten sınırlı sayıda bankanın egemen olduğu bir bankacılık sistemine sahip olmak yerine, on binlerce zayıf “tek” bankanın olduğu bir yapıya kavuştu. Bu bankalar yurt çapında yayılmış emsalleriyle karşılaştırıldığında, mecburen eksik sermayelendirilmiş ve portföyleri yetersizce çeşitlendirilmişti, ve buna bağlı olarak iflâs etmeye yatkınlardı –bu, birkaç

bin ABD bankasının iflâs ettiği, buna karşılık, bankaların tüm ülkede şubeleşmekte serbest olduğu Kanada'da hiçbirinin iflâs etmediği Büyük Buhran esnasında bolca örneği görülen bir gerçektir. Birleşik Devletler içinde, ekonomik çöküşün derecesine göre eyaletler arası farklar da gözetildiğinde, iflâs etmiş bankalardaki mevduatların payı, şubeleşmenin en yaygın olduğu yerlerde en küçüktü (Wheelock, 1995).

Friedman ve Schwartz'ın tek şubeli banka (unit banking) sisteminin dezavantajlarından bihaber olduklarını söylemek istemiyorum. Üstelik, onlar "ABD'nin tek şubeli bir banka sistemini muhafaza etmede neredeyse müstesna bir örnek olduğunu" ve "eyaletler arası bankacılığa karşı yasal engeller" vasıtasıyla bu farklılığı başardığını idrak etmişlerdir (Friedman ve Schwartz, 1986: 54). Fakat Friedman ve Schwartz'ın, bu gözlemlerin, "hiçbir şey" ABD bankacılık sisteminin İskoç çizgisi üzerinde gelişmesine engel olmamıştır yönündeki iddialarıyla aşikâr şekilde çeliştiğini görmezlikten geldikleri anlaşılmaktadır.

Şube bankacılığı üzerindeki kısıtlamalara ilâveten, ABD bankacılık sisteminin İskoç çizgisi üzerinde gelişmesi önündeki en önemli bariyer, senet ihraç etme özgürlüğüne karşı çeşitli düzenleyici engellerden oluşur. Nihayetinde 18 eyalet tarafından kabul edilen, ve yanlış biçimde isimlendirilen "serbest bankacılık" kanunları, bankacılık işine girişin önündeki engelleri düşürmüştür.⁴ Fakat eyaletler bankaları kendi senetlerini, eyalet bankacılık yetkilileri tarafından güvence altında tutulan, belirlenmiş özel tahvillerle (specified bonds) teminat altına almak zorunda da bırakmıştır. İç Savaş esnasında serbest bankacılık, Ağustos 1866'da etkin hâle gelen ve eyalet bankaları için kendi paralarını ihraç etmeyi tamamen kârsız hâle getiren bir vergi nedeniyle, ölü bir mevzu hâline geldi.⁵ Fakat "tahvil-rehni" fikri, ulusal bankaları kendi senetlerini federal hükümet menkul varlıklarıyla desteklemek zorunda bırakan Ulusal Bankacılık kanunlarının bir parçası olarak yaşamaya devam etti. En başta Birlik (Union) hükümetinin mâliyesine yardım etmeyi amaçlayan bu koşul, nihayetinde Federal Rezerv Kanunu'nun çıkmasına yol açan, para kıtlıklarının ve bankacılık krizlerinin doğuşuna yardım etmiştir.⁶

Şayet Friedman, para tekelleriyle ilgili 1959 tarihli argümanını tek başına ABD tecrübesine başvurarak temellendirme yanlısını yaptıysa, Friedman

4 Karşıt bir görüş için bkz. Ng (1988).

5 Bu tedbirin eleştirel bir değerlendirmesi için bkz. Selgin (2000).

6 Friedman ve Schwartz'ın (1963: 23) "tedavül ayrıcalıklarını taşıyan hükümet bonolarının yayınlanmış fiyatlarının, 1884-1891 arası yıllar haricinde, görünüşe göre dâima para ihracını kârlı kılabilecek kadar düşük olduğu" şeklindeki iddiasına karşın, daha sonraki yazarlar (mesela, Champ, Freeman, ve Weber, 1999), özellikle bu hesaplamaların senet ihracının marjinal likidite (madenî paraya çevrilme) maliyetlerini göz ardı ettiğini belirtmek suretiyle, bu "kafa karıştırıcı" sonucun temelinde yatan hesaplamaları sorgulamışlardır.

ve Schwartz tekele karşı zayıf bir gerekçe inşa etmek üzere sadece iki tecrübeyi –ABD ve İskoçya tecrübelerini– kullanmaktan dolayı suçlanmayı da hak etmektedirler. Gerçekte, İskoçya tecrübesi, para ve bankacılıkta hakikî bir serbest piyasanın işleyişine örnek teşkil etmeye ABD tecrübesinin yapmış olduğundan daha yakın düşen, birkaç bankacılık hadisesinden sadece birisiydi. Diğer önemli tarihsel tecrübeler Avustralya, Kanada, Kolombiya, Çin, Fransa, İrlanda, ve İsviçre’de meydana geldi.⁷ Kanada’nın tecrübesi burada özellikle zikre değerlidir, çünkü bu tecrübe, Kanada’ya, Birleşik Devletler’i kendi bankacılık tarihinin çeşitli aşamalarında kuşatan, banka iflâs dalgalarını, yineleyen para kıtlıklarını, banka senetlerinin sersemletici çeşitliliğini engelleme olanağı sağladı. Birleşik Devletler kendi para sisteminin “İskoç çizgisi üzerinde” gelişmesine mani olurken, Kanada tam da bunu, İskoçya’nınkinden daha az dikkate değer olmayan bir başarı derecesiyle yapmayı başarmıştır.⁸

Teori

Tek başına tarihsel kayıt tedavül eden para rekabetçi arzın sadece pratikte çalışabilir değil, fakat aynı zamanda potansiyel olarak da avantajlı olduğunu akla getirmektedir. Bununla birlikte, para arzındaki rekabetin avantajlarının – ve tekelin bu üstünlüğe tekabül eden mahzurlarının– etraflı bir hesaba katılışı yalnızca teorinin yardımı ile mümkündür. Teoridir ki, tarihsel kayıt üstünde derhal aşikâr olamayabilecek, veyahut ancak teori tarihçilere nereye/neye bakılacağını gösterdiğinde aşikâr olabilecek sonuçlara ışık tutar.

Friedman ve Schwartz resmî para tekellerini kınamak için önemli bir zemin sağlayan bazı teorik katkıları dikkate almamaktadır. Bu katkılar başlıca üç meseleye ilgi duyar: (1) Serbest bankacılık altında para stoğunun davranışı, (2) Mevduat sigortası ya da bir kamu nihaî kredi merciinin gerekliliği, ve (3) Kısıtlayıcı banka düzenlemelerinin büyüme üstüne ters yönlü etkileri. Bahis konusu çalışmaların çoğu 1986’dan sonra gün yüzüne çıktığı için, Friedman ve Schwartz onlara aldırış etmemekten dolayı pek de suçlanamaz. Fakat 1986 öncesinde özellikle son konuyla ilgili önemli bir çalışma zuhur etmişti. Dolayısıyla bu, Friedman ve Schwartz’ın, “Vera Smith’in 1936 tarihli *Rationale of Central Banking* (Merkez Bankacılığının Mantığı) kitabının ‘serbest bankacılığın’ lehinde ve aleyhinde daha önceki argümanlar için olduğu gibi, son teorik argümanların da doğru ve tam bir özetini... verdiği” iddiasını yanlışlamaktadır (Friedman ve Schwartz, 1986: 42).

7 Dowd (1992) her birinden kısa vaka incelemelerini içermektedir.

8 Şu hâlde, Kanada 1935’te neden tekeli bir ihraç bankası kurmuştur? Bunun cevabı, bu kararın rekabetçi senet ihracının doğasında mevcut eksikliklerden ziyâde, bölgesel siyasetle alakalı olmasıdır. Ayrıntılar için, bkz. Bordo ve Redish (1987).

Para arzı davranışıyla ilgili olarak, senet ihracı hürriyetinin, halkın tercih ettiği nakit para/banka mevduatları oranındaki değişimlerden kaynaklanan, istenmeyen para stoğu değişimleri problemini ortadan kaldırdığı, özellikle monetaristler tarafından, uzun zamandır anlaşılmıştır.⁹ Daha yeni bir araştırma buna, bu aynı hürriyetin, yasal mevduat ihtiyat zorunluluğunun yokluğunda, paranın dolanım hızındaki değişimleri banka rezerv (ya da baz para) çarpanındaki ters yönlü değişimlerle telâfi etmek suretiyle, bir bankacılık sistemine toplam nominal harcama akımını otomatik olarak stabilize etme imkânı vereceği kavrayışını eklemiştir (Selgin, 1988, 1994). Birlikte alındığında bu kavrayışlar, senet ihraç etme serbestisine geri dönüşün, parasal istikrarın günlük merkez bankası müdahalelerine bağlı olma zorunluluğunun boyutunu önemli ölçüde azaltacağını, hatta belki de bu tür müdahaleleri gereksiz hâle getireceğini düşündürmektedir. Böyle bir özgürlük, dolarize olmuş sistemler, para kurulu türü düzenlemeler, ve (Friedman'ın desteklediği reformlardan birine atıfta bulunursak) *fiat* dış para stoğunun kalıcı olarak dondurulduğu bir sistem de dâhil (Friedman, 1984), geleneksel merkez bankalarının olmadığı *fiat* para sistemlerinde, istenmeyen deflasyon ya da enflasyon riskini de önemli ölçüde azaltacaktır.

Mevduat sigortasının ya da bir nihaî kredi merciinin gerekliliği konusunda, Vera Smith'in zamanından beri banka iflâslarının üçüncü taraf etkileriyle ilgili olarak kayda değer bir görüş değişikliği olmuştur. Her şeyden önce, bu konuya dâir araştırmalar, bu tür etkilerin empirik olarak, daha önceleri sanıldığından çok daha az yaygın olduğunu ve yine sisteme şamil krizlere yol açmaya daha az meyilli olduğunu göstermiştir. İkinci olarak, bankaların kâğıt para ihraç etme gücünü sınırlayan müdahaleler dâhil, çok sayıda popüler parasal müdahalenin kendilerinin istikrarsızlaştırıcı olduğunu, ve yine bu tür müdahalelerin geçmiş bankacılık krizlerinde kritik bir rol oynadığını göstermiştir. Nihaî olarak bu araştırmalar, banka senetlerinde "opsiyon hükümlerine (option clauses)" başvuru gibi özel piyasa araçlarının bankaları yayılma etkisinden nasıl izole edebileceğini, ve bunu mevduat sigortasıyla ve nihaî kredi merciyle bağlantılı ahlâkî tehlike (moral-hazard) problemlerinden kaçınarak gerçekleştirebileceği göstermiştir.¹⁰

9 Bizzat Friedman bu gerçeği para tekeline savunurken bile idrak etmiştir. Şunları yazmıştı (1960: 69): "Halkın kendi nakit [yani, para] bakiyelerini tutma biçimindeki değişimlerin elde tutulacak miktarı etkilemesini önlemek için, ihraç koşulları para ve mevduat için aynı olmalıdır... İlk çözüm, bankalara para ihraç etme izni vermenin yanı sıra, hâlen banka rezervleri olarak kullanılan yüksek-güçlü paranın (high-powered money) banka rezervi olarak kullanılmak üzere kısıtlanışını, ve aynı kısmî rezerv zorunluluklarına bağlı mevduatları içerecektir." Fakat o, bu çözümü, "senet ihracının hükümetssel bir tekele yönelmesine yol açan şey, tam olarak senet-ihraç eden bankaların doğurduğu problemlerdi" zemininde reddetmiştir.

10 Selgin ve White (1994: 1726-30) bu araştırmayı yeniden incelemektedir.

Bankacılık ve ekonomik gelişmeyle ilgili olarak, bazı önemli katkılar Friedman'ın 1959 tarihli konferansını çevreleyen yıllara kadar gider, ki bunlara Goldsmith (1955), Gurley ve Shaw (1955, 1960), ve Gerschenkron (1962) tarafından yapılan çalışmalar dâhildir. Bu ve ilgili çalışmalar bankaların gelişmesiyle ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı, en sonunda bankacılığın büyüme sürecinde kritik bir role sahip olduğu sonucuna ulaşarak keşfetmişlerdir. Fakat para tekeli sorunuyla en bağlantılı olan bu konuyla ilgili çalışmalar Rondo Cameron ve diğerleri tarafından yapılan (1967) bir grup tarihî incelemeden oluşur. İncelemenin bulgularını özetleyen Cameron (1967: 305–6) yazmıştır ki:

Bankacılık sektörünün nispi ölçeğinin açık bir belirleyicisi banka yükümlülüklerinin paranın rolünü yerine getirme boyutudur... Banka yükümlülüklerinin para olarak kullanılması... sonuçta, ihrac hüriyeti meselesiyle ilgilidir. Neredeyse her tarihsel örnekte, bankacılık sisteminin en hızlı genişlemesi, banknotların bankaların en önemli yükümlülüklerini oluşturdukları aşama esnasında vuku bulmuştur... Tekelci ihrac kurumlarına sahip ülkelerin halkında... bankacılıkta nispi serbestliğin hüküm sürdüğü ülkelerin halkı kadar "bankacılık alışkanlığı" gelişmemiştir.

Diğer bir deyimle, para tekelleri, ekonomik kalkınmayı topyekûn engellemediyse bile, onun önünde durmuşlardır.

Daha yakın empirik araştırmalar, bir zamanlar sadece niteliksel olan sonuçların kısmî olarak niceliğe kavuşturulması suretiyle, bankacılığın büyümesini ekonomik büyümenin kritik bir determinantı olarak ele alan daha evvelki çalışmaları pekiştirme eğilimindedir (Levine, 1997). Bununla birlikte, onlar genel olarak serbest bankacılık çağı sonrasında gelen verilere dayalı oldukları için, bu incelemelerin rekabetçi senet ihracının büyüme avantajlarına çok fazla ışık tutma imkânı yoktur. William Lastrapes ve ben yakın geçmişte, ticarî banka senetlerinin *fiat* paraya nispetle büyüme avantajlarını temsil edebilen formel bir model inşa etmek suretiyle, empirik literatürdeki bu boşluğa temas etmeye çalıştık (Selgin ve Lastrapes, 2007). Bu modeli kullanarak biz, gelişmekte olan ülkelerden küçük bir örnekleme grubu için, değişik derecelerde para özelleştirmelerinden sağlanan istikrarlı büyüme oranı kazançlarını simüle ettik. Bu kazançlar, finansal liberalizasyonun daha geleneksel biçimlerinden elde edilenlerle karşılaştırıldığında, çok büyük çıkmaktadır. Mesela, belirli (makul) parametre değerleri için, tam özelleştirmenin Şili'nin büyüme oranını 134 baz puan kadar artıracaklarını bulduk. Bu bulgular en azından, parasal mevcutların toplam ticarî banka varlıklarına nispetle önemli miktarda olduğu (çoğunlukla daha yoksul) ülkelerde, para tekeline ait fırsat maliyetlerinin önemsiz olmadığını göstermektedir.

Politik Olarak İmkânsız mı?

Tarihsel kaydı eksik ve bir ölçüde de yanlış okumalarına rağmen ve yine para tekellerinin mahzurlarına işaret eden önemli teorik çalışmaları göz ardı etmiş

olmalarına rağmen, Friedman ve Schwartz nihaî olarak, tedavül eden paranın arzında açık rekabetin lehinde bir hükme varırlar. Friedman'ın iki nolu orijinal "iyi nedeni" hususunda, onlar hileli finansal kurum girişimlerinin hep var olan riskini kabul etmelerine rağmen, "cârî koşullar altında, bu [riskin] tedavül eden para için, mevduat için olduğundan daha ciddî olmasının muhtemel görünmediği" sonucuna ulaşırlar (Friedman ve Schwartz, 1986: 51). Dört nolu "iyi nedene" gelince, onlar Roland Vaubel'in (1984) cevabını kabul ederler, ki buna göre, bu tür dışsallıkların tanımlanması mümkün olsa bile –Vaubel'in kendisi tarafından tartışılan bir iddia– onların varlığı, olsa olsa özel kâğıt paranın yasaklanması için değil, bir nihaî kredi mercii ya da mevduat sigortası için bir argüman ortaya koyar (Friedman ve Schwartz, 1986: 49).

Fakat bu netice Friedman ve Schwartz'ın resmî para tekellerine karşı dirençli bir tutum takınmalarına neden olmadı. Görmüş olduğumuz gibi, bu sonuç, kısmen, onların özellikle daha yoksul ülkelerde, tekelin dezavantajlarını eksik tahmin etmelerinin mantıklı bir karşılığıydı. Bununla birlikte, bu, onların yerleşik para tekellerine karşı çakmanın faydasız olacağı yönündeki görüşlerini de yansıtmaktadır. Onların iddiasına göre (1986: 41), teknik olarak gerçekleştirilebilir olabilmesine rağmen, rekabetçi bir kâğıt para rejimi istikrarlı bir "politik" dengeyi temsil etmeyecektir –yani o "... önemli değişikliklere yol açan siyasî güçler yaratacaktır." Diğer bir deyimle, para ihraç etme ayrıcalıklarının siyasî olarak esinlenmiş konsolidasyonuna tekrar yol veren bir rekabetle birlikte, tarih kendisini yalnızca tekrar edecektir. Dolayısıyla rekabeti savunmak "akıntıya karşı kürek çekmek" anlamına gelecektir (1986: 45). "Bu nedenle, şu anda bankalara tedavül eden para ihraç etmeyi yasaklamak için bir neden görmüyor olmamıza karşın, bankalar ya da diğer gruplar tarafından bu ayrıcalığı elde etmeye yönelik bir baskı da yoktur. Tedavül eden paranın hükümet tekeli sorunu muhtemelen büyük ölçüde ölü bir mesele olarak kalacaktır." (1986: 52).

Para tekellerine müsamaha etmeye dönük bu pragmatik argümana en iyi cevap, bizzat Friedman tarafından, onun ve Rose Friedman'ın *Free to Choose* (Tercih Özgürlüğü) isimli kitabında (1980: 126), radikal bir refah programı reform planı için yaptıkları savunmanın bağlamında sunulmaktadır:

Bugün politik olarak gerçekleştirilebilir olmayan şey yarın politik olarak gerçekleştirilebilir hâle gelebilir. Siyaset bilimciler ve iktisatçılar politik olarak gerçekleştirilebilir olacak şeyleri tahmin etmede çok kötü bir sicile sahip olmuşlardır. Onların tahminleri tecrübeyle defalarca yanlışlanmıştır.

Bu ifadenin refah programı reformundan daha az olmayacak şekilde, para reformu için de geçerli oluşu gerçeği, bizzat Friedman tarafından, 1992'de Federal Reserve Bank of Minneapolis'in dergisi *The Region*'la yapılan bir rö-

portaj esnasında, tek bir Avrupa parasıyla ilgili Maastricht planı konusunda, “benim ömrüm süresince onun bir başarıya ulaşmayacağına inanıyorum” dediği zaman, uygun bir şekilde gösterilmişti (Friedman, 1992).

Sonuç

Milton Friedman ekonomik işlere yersiz hükümet müdahalelerinin 20. Yüzyıl’daki en azimli ve uzlaşmaz düşmanlarından biriydi. Bu nedenle, onun resmî para tekellerine karşı çıkmada küçük bir anlam görmesi başkaları tarafından bu tür tekellerin çok az zarar verdiklerinin bir delili olarak yorumlanabilir. Friedman’ın duruşunun iki şeye dayalı olduğunu göstermeye çalıştım: (1) Para tekelinin maliyetlerinin ve özel firmalara para piyasasına girme izni vermenin buna tekabül eden avantajlarının eksik takdir edilişi, ve (2) onun, serbest piyasa para reformunu başarmaya yönelik herhangi bir ihtimali kişisel özelliğine istisna (uncharacteristic) ve gerekçesiz olarak ciddiye almamasına. Hakikatte, para tekelleri, paranın hem bir mübadele aracı hem de finansal aracılığın bir vasıtası olarak müstesna rolünden dolayı, diğer çoğu yasal tekelden daha maliyetlidir. Friedman 1986’da bunu idrak etmiş olmamasına rağmen, en azından, senet ihraç serbestisine karşı çıkmak için “iyi nedenler” de görmemiştir. Öte yandan, tekele karşı çıkmamanın “iyi nedenleri” birikmeye devam etmiştir. Dolayısıyla, iktisatçıların, halkın seçim yapma hürriyeti üzerindeki bu haksız ve zararlı ihlâlâ karşı hoşgörülü olmayı sona erdirmesinin ve ona aktif olarak karşı çıkmaya başlamasının tam da vakti gelmiştir.

Kaynaklar

- Bagehot, W. ([1873] 1999) *Lombard Street: A Description of the Money Market*. New York: John Wiley & Sons.
- Bordo, M. D., ve Redish, A. (1987) “Why Did the Bank of Canada Emerge in 1935?” *Journal of Economic History* 67 (2): 405–17.
- Champ, B.; Freeman, S.; ve Weber, W. E. (1999) “Redemption Costs and Interest Rates under the U.S. National Banking System.” *Journal of Money, Credit, and Banking* 31 (3) (Bl. 2): 568–89.
- Cameron, R., Der. (1967) *Banking in the Early Stages of Industrialization*. New York: Oxford University Press.
- Dowd, K., Der. (1992) *The Experience of Free Banking*. Londra: Routledge.
- Friedman, M. (1960) *A Program for Monetary Stability*. New York: Fordham University Press.
- _____ (1984) “Monetary Policy for the 1980s.” J. H. Moore (Der.) *To Promote Prosperity: U.S. Domestic Policy in the Mid-1980s* içinde. Stanford, Calif.: Hoover Institution.
- _____ (1992) “Interview with Milton Friedman.” *The Region* (Haziran) (<http://www.min->

- neapolisfed.org/pubs/region/92-06/int926.cfm).
- Friedman, M., ve Schwartz, A. J. (1963) *A Monetary History of the United States, 1867–1960*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- _____ (1986) “Has Government Any Role in Money?” *Journal of Monetary Economics* 17: 37–62.
- Gerschenkron, A. (1962) *Economic Backwardness in Historical Perspective*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Goldsmith, R. (1955) “Financial Structure and Economic Growth in Advanced Countries.” M. Abramovitz (Der.) *Capital Formation and Economic Growth* içinde 113–60. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Gurley, J. G., ve Shaw, E. S. (1955) “Financial Aspects of Economic Development.” *American Economic Review* 45 (4): 515–38.
- _____ (1960) *Money in a Theory of Finance*. Washington: Brookings Institution.
- Hammond, B. (1957) *Banks and Politics in America from the Revolution to the Civil War*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Lastrapes, W. D., ve Selgin, G. (2007) “Banknotes and Economic Growth.” *Manuscript*, University of Georgia.
- Levine, R. (1997) “Financial Development and Economic Growth.” *Journal of Economic Literature* 35 (Haziran): 688–726.
- Ng, K. (1988) “Free Banking Laws and Barriers to Entry in Banking, 1838–1860.” *Journal of Economic History* 48 (4): 877–89.
- Selgin, G. (1988) *The Theory of Free Banking: Money Supply under Competitive Note Issue*. Ottawa, N.J.: Roman & Littlefield.
- _____ (1994) “Free Banking and Monetary Control.” *Economic Journal* 104 (Kasım): 1449–59.
- _____ (2000) “The Suppression of State Banknotes: A Reconsideration.” *Economic Inquiry* 38 (4): 600–15.
- Selgin, G., ve White, L. H. (1994) “How Would the Invisible Hand Handle Money?” *Journal of Economic Literature* 32 (Aralık): 1718–49.
- Smith, V. ([1936] 1990) *The Rationale of Central Banking*. Indianapolis: Liberty Press.
- Vaubel, R. (1984) “The Government’s Money Monopoly: Externalities or Natural Monopoly?” *Kyklos* 37: 27–58.
- Wheelock, D. C. (1995) “Regulation, Market Structure, and the Bank Failures of the Great Depression.” *Federal Reserve Bank of St. Louis Review* (Mart/Nisan): 27–38.
- White, L. H. (1990) “Banking without a Central Bank: Scotland before 1844 as a ‘Free Banking’ System.” F. Capie ve G. E. Wood (Der.) *Unregulated Banking: Chaos or Order?* içinde, 37–62. Londra: Macmillan.
- _____ (1995) *Free Banking in Britain: Theory, Experience, and Debate, 1800–84*. 2’nci basım. Londra: Institute of Economic Affairs.